
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Werner Woschnak: *Zum Begriff der Sitte. Überlegungen zum Verhältnis von Sitte, Moralischer Autonomie und Rechtsordnung.* Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 505. Band. Veröffentlichungen der Kommission für Philosophie und Pädagogik herausgegeben von Erich Heintel. Heft 23. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988 σελ. 218.

Οί ποικίλες εκφράσεις του ἔθους καί τοῦ ἥθους εἶναι συναρτημένες μέ τήν πρακτική δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐμβίου ὄντος πού μέσα στόν φυσικό κόσμο δημιουργεῖ ἕναν «δεύτερο κόσμο» καί συγχρόνως ὑπερβαίνει, ἀλλά δέν καταργεῖ, τόν φυσικό κόσμο. Ἡ γλώσσα διακρίνει διάφορες μορφές τοῦ ἥθους· ἡ φιλοσοφία ὅμως ἔχει ὡς ἔργο νά διερευνήσει ποιά ἀπό τά στοιχεῖα αὐτῶν τῶν μορφῶν ἀνήκουν στήν πραγματικότητα τοῦ ἥθους. Ὁ συγγραφέας ἀναλαμβάνει τή συστηματική ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ ἥθους, γιά νά προσφέρει μέ αὐτόν τόν τρόπο τά «προλεγόμενα» μιᾶς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς σύμφωνης μέ τίς ἀρχές τῆς εὐρωπαϊκῆς θεμελιώδους φιλοσοφίας. Ἡ μελέτη ὀφείλει πολλά στή φιλοσοφία τοῦ Erich Heintel, χαρακτηρίζεται ὅμως ἀπό αὐτοτέλεια καί πρωτοτυπία, ὅπως ἄλλωστε γίνεται φανερό καί ἀπό τόν προσδιορισμό τῶν προβλημάτων καί ἀπό τή συστηματική διαφοροποίηση τῶν ἐννοιῶν.

Βεβαίως ἡ μετάβαση ἀπό τά ἥθη στήν ἠθικότητα ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικό πρόβλημα πού ὑπερβαίνει τή φιλοσοφία καί ἀπασχολεῖ καί τήν κοινωνιολογία. Στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ἀμφισβητήθηκε ἡ ἀρμοδιότητα τῆς φιλοσοφίας νά λύσει τό πρόβλημα μέ τά δικά της μέσα στόν τομέα τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ὁ γάλλος κοινωνιολόγος L. Lévy-Bruhl στό ἔργο του *La morale et la science des mœurs* (1902) ὑποστήριξε ὅτι ἡ φιλοσοφική ἠθική δέν εἶναι δυνατή, ἐπειδή ὡς περιγραφικό καί συγχρόνως κανονιστικό θεωρητικό ἐγχείρημα ἔχει ἀντιφατικόν ἐπιστημολογικό χαρακτήρα. Συνεπῶς τό αἶτημα τῆς θεωρητικῆς μετάβασης ἀπό τά ἥθη στήν ἠθικότητα ἀκυρώνεται καί ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα τῶν ἠθῶν παραμένει ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τῆς κοινωνιολογίας. Αὐτή τήν ἀντιπαράθεση τῆς κοινωνιολογίας πρὸς τή φιλοσοφική ἠθική θέλησε νά ἄρει ἀργότερα ὁ G. Gurvitch στό βιβλίο του *Morale théorique et sciences des mœurs* (1937, 3η ἀναθεωρημένη ἔκδοση τό 1961), ὁ ὁποῖος ξεκίνησε ἀπό τή φαινομενολογία τῶν ἀξιῶν καί θεώρησε τήν ἠθική ἐμπειρία ὡς ἐνιαία πηγή τοῦ εὐρέος φάσματος τῶν μορφῶν τοῦ ἥθους καί τῆς ἠθικότητας. Γιά τόν G. Gurvitch ἡ φιλοσοφική ἠθική εἶναι δυνατή, ἂν μεταξύ ἄλλων παραιτηθεῖ ἀπό τήν προβολή κανονιστικῶν προτύπων καί κατασκευῶν.

Ο W. Woschnak, χωρίς νά αναφέρεται στην παραπάνω αντιπαράθεση, παρακάμπτει τό δίλημμα ἐπιλέγοντας μιά καθαρῶς φιλοσοφική προσέγγιση στό πρόβλημα, ἡ ὁποία δέν ἀμφισβητεῖ τήν ἰδιαιτερότητα τῆς κοινωνιολογίας οὔτε ἐπιβαρύνει τήν ἀνάπτυξη τῆς ἔννοιας τοῦ ἥθους μέ κανονιστικά στοιχεῖα. Καί ὁ W. Woschnak χρησιμοποιεῖ τή φαινομενολογική πρόσβαση ὡς προϋπόθεση γιά τή συστηματική-ὑπερβατολογική θεώρηση, ἀλλά αὐτή ἡ φαινομενολογία διαμορφώνεται ὡς ἐρευνητική στρατηγική τοῦ πεπερασμένου φιλοσοφικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ τίς διαλεκτικές στιγμές τῆς ἔννοιας τοῦ ἥθους. Σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα τῆς μελέτης ἡ φιλοσοφία ὡς καθολική κριτική τῆς γλώσσας διερευνάει τό νόημα πού προβάλλεται κάθε φορά ἀπό τή συγκεκριμένη γλωσσική ἐκφορά περί ἥθους, ἀναδεικνύει τήν ἱεράρχηση τῶν ἐπιπέδων τοῦ νοήματος καί τά ἀποτιμάει ὑπό τό φῶς τῆς φιλοσοφικῆς ἔννοιας τοῦ ἥθους. Αὐτός ὁ προσδιορισμός τῆς φιλοσοφίας γίνεται φανερός καί στή διάρθρωση τῆς μελέτης. Ἡ μελέτη περιλαμβάνει πρόλογο, εἰσαγωγή, καί τέσσερα κεφάλαια ἀφιερωμένα κατά σειράν στή συστηματική προκαταρκτική ἔννοια τῆς πράξης, στή φαινομενολογία τῶν ἥθων, στήν ὑπερβατολογική ἀνάπτυξη τῆς πράξης, καί τέλος στή σχέση προσωπικῆς ἠθικότητας καί ὑποστασιακῆς δημόσιας ἠθικότητας.

Στό πρῶτο κεφάλαιο γίνεται ἡ προκαταρκτική συστηματική διακρίβωση τριῶν βασικῶν στιγμῶν τῆς ἔννοιας τοῦ ἥθους, δηλαδή τῆς πραγματικότητας, τῆς δεσμευτικότητας καί τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ διακρίβωση στηρίζεται στήν ἀνάπτυξη τριῶν προτάσεων: α) Τό ἥθος εἶναι πραγματικό, β) ἡ πραγματικότητα τοῦ ἥθους εἶναι ἡ ἐνότητα γνώσης καί δεσμευτικότητας, καί γ) ἡ ἐνότητα γνώσης καί δεσμευτικότητας εἶναι τό ἀγαθό. Ὁ συγγραφέας ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ φιλοσοφικός στοχασμός συνιστᾷ ὁ ἴδιος τό ἐπίπεδο νοήματος, στό ὁποῖο θά θέσει τό ἐρώτημα γιά τήν ἔννοια τοῦ ἥθους, καί ὅτι ἡ τυποποίηση τῶν στιγμῶν τῆς ἔννοιας εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά τή διατήρηση τῶν μορφῶν τοῦ ἥθους στό ἐπίπεδο τοῦ νοήματος. Ἐπίσης ὁ συγγραφέας διευκρινίζει ὅτι δέν θεωρεῖ τή σχέση τοῦ ἥθους καί τῶν μορφῶν ἐκφρασης τοῦ ἥθους ὡς σχέση ὑπαγωγῆς, ὅτι δέν λαμβάνει ὡς ἀφετηρία τή διάκριση τῶν μορφῶν ἐκφρασης τοῦ ἥθους σέ ἠθικές καί μή ἠθικές καί ὅτι σέ κάθε σημεῖο τῆς συστηματικῆς ἀνάπτυξης διατηρεῖ τή διάκριση τῆς δεσμευτικότητας τοῦ θεωρητικοῦ λόγου ἀπό ἐκείνην τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

Τό δεύτερο κεφάλαιο ἀξιοποιεῖ τά συμπεράσματα τοῦ πρώτου καί μέ τή φαινομενολογική διερεύνηση προετοιμάζει τό «ὕλικό» γιά τό τρίτο κεφάλαιο πού περιλαμβάνει τή συστηματική ἀνάπτυξη τῆς ἔννοιας τοῦ ἥθους. Οἱ θέσεις πού διατυπώνονται στό δεύτερο κεφάλαιο ἀφοροῦν σέ ἐπτά μορφές ἐκφρασης τοῦ ἥθους, δηλαδή στόν τρόπο συμπεριφορᾶς, στό ἔθιμο, στή μόδα, στή συνήθεια, στόν κανόνα, στό ρυθμιστικό κανόνα (Norm) καί στή λατρεία. Τά ζητήματα πού χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐρμηνευτικές ἀφετηρίες εἶναι ἡ ἀστόχαστη ἀποδοχή τῆς πραγματικότητας τοῦ ἥθους, ὅπως π.χ. συμβαίνει μέ τόν τρόπο συμπεριφορᾶς, μέ τό ἔθιμο ἢ μέ τή μόδα· εἶναι π.χ. ἡ διάκριση πρακτικῆς καί «ποιητικῆς» (μέ τήν πλατωνική-ἀριστοτελική ἔννοια) ἰδιαιτερότητας, ὅπως π.χ. συμβαίνει μέ τόν κανόνα καί μέ τή λατρεία πού ὑπερβαίνουν τό πρακτικό ἐπίπεδο καί ἀνήκουν στό καθαρῶς «ποιητικό» ἐπίπεδο. Μιά σημαντική διαφορά μεταξύ λατρείας καί κανόνα εἶναι ὅτι ἡ λατρεία ὑπερβαίνει τήν πράξη, διότι ἡ λατρεία εἶναι μορφή ἰδρυμένης θετικότητας. Ὁ πυρήνας τοῦ προβλήματος ἐκφράζεται μέ τή θέση γιά τή συνήθεια: «Ἡθος, τό ὁποῖο ὡς ἀρχή τῆς αὐτοδιαμεσολάβησης τῆς ἐνθάδε οὔσης ὑπερβατολογικότητας ἀποτελεῖ προϋπόθεση καί ἀπειλή τῆς ἐλευθερίας, τό ὀνομάζω συνήθεια». Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐνθάδε οὔσα ὑπερβατολογικότητα, δηλαδή ὡς φυσική καί πνευματική μονάδα πού αἶρει τήν ὄντολογική καί τήν ὑπερβατολογική διαφορά,

χρειάζεται τή συνήθεια (ή και τήν «έξιν») για να πραγματοποιήσει τήν έλευθερία του, αλλά ή κρυσταλλωμένη συνήθεια (ή «έξις ως δευτέρα φύσις») άπειλει τήν έλευθερία του ανθρώπου, διότι εύνοει τήν περιθωριοποίηση του στοχασμού.

Στό τρίτο κεφάλαιο εκτίθεται ή υπερβατολογική ανάπτυξη τής πράξης. Έτσι γίνεται φανερή ή σύνδεση του ήθους μέ τήν ούσιώδη πράξη και εξετάζεται ή σχέση του ήθους προς τήν αυτονομία, προς τό δίκαιο και προς τήν αγάπη. Η συστηματική ανάπτυξη των τριών βαθμίδων του νοήματος ως έλευθερίας στή φύση, στήν ίδια τήν έλευθερία και στήν πίστη επιτρέπει και τον υπερβατολογικό προσδιορισμό του ήθους ως στιγμής τής ούσιώδους πράξης και μάλιστα και τήν ανάδειξη του ήθους σέ στοιχείο πού διαμεσολαβεί τήν αυτονομία, τό δίκαιο και τήν αγάπη. Η συστηματική ανάπτυξη αναδεικνύει τον όρίζοντα των κινήτρων (Motivationshorizont), έντός του οποίου ο άνθρωπος προσδιορίζει τήν πράξη του ως πραγμάτωση νοήματος. Καί έδω τό κύριο σημείο αναφοράς είναι ο άνθρωπος ως ένθάδε ούσα υπερβατολογικότητα, τής όποιας οί ύπαρκτικές κατηγορίες αναλύονται σέ συνάφεια προς τή σχέση ήθους και αυτονομίας, όποτε θεματοποιείται και τό έρώτημα τής παιδείας ως ανάπτυξης του όρίζοντα των κινήτρων του άτομου. Σέ αυτό τό κεφάλαιο επανεξετάζονται οί διαλεκτικές στιγμές τής έννοιας του ήθους και αποτιμώνται τά όρια των μορφών έκφρασης του ήθους, οί όποιες διερευνήθηκαν στό φαινομενολογικό τμήμα τής μελέτης. Η αυτονομία, τό δίκαιο και ή αγάπη προσδιορίζονται ως μορφές έλευθερίας. Η αυτονομία είναι ή υπέρβαση τής συνήθειας, τό δίκαιο είναι ο ποιοτικός προσδιορισμός τής έλευθερίας πού συσχετίζεται προς μία άλλη έλευθερία, ένω ή αγάπη είναι ή άτομική αναγνώριση τής έλευθερίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο συγγραφέας δέν παραιτείται από τίς μεταφυσικές προοπτικές τής έλευθερίας, τίς όποιες διατηρεί ή εύρωπαϊκή παράδοση, αλλά τό πρόβλημά του δέν είναι ή μεταφυσική υπέρβολή τής έλευθερίας, αλλά ή ποιοτική κατάφαση τής έγκοσμιότητας υπό τό φως αυτού πού όνομάζεται όλικό πείραμα τής ζωής ως προϊόν τής αποδοχής τής πίστης.

Στό τέταρτο σύντομο κεφάλαιο γίνεται μία κριτική αντιπαράθεση του Kant προς τον Hegel για να δειχθεί ως προς ποιά σημεία παραγνώρισαν τή σημασία του ήθους για τήν πραγμάτωση του νοήματος του πρακτικού λόγου. Ο συγγραφέας, άν και αναγνωρίζει ως έγκυρα όρισμένα σημεία τής κριτικής του Hegel στον Kant, πάντως δέχεται ότι ή ήθική δέν μπορεί να παραιτηθεί από τήν αρχή τής αυτονομίας, όπως τήν όρισε ο Kant.

Η μελέτη χαρακτηρίζεται από άυστηρή συστηματική συνέπεια και από προσωπικό φιλοσοφικό ύφος και πράγματι αναδεικνύει τίς όψεις τής έλευθερίας, τίς όποιες πραγματοποιεί ο άνθρωπος έστω και άποσπασματικά στις μορφές έκφρασης του ήθους. Ορισμένα τμήματα τής μελέτης θά μπορούσαν να ένδιαφέρουν και τίς ειδικές επιστήμες, όπως π.χ. τό τμήμα πού αναφέρεται στό έθιμο θά μπορούσε να ένδιαφέρει και τή λαογραφία. Πρέπει να έπισημανθεί ότι ή θεματοποίηση τής πίστης στό επίπεδο νοήματος τής έλευθερίας σύμφωνα μέ τήν πίστη ή σέ αναφορά προς τό όλικό πείραμα τής άτομικής ζωής ίσως να αντιμετωπιστεί μέ επιφύλαξη από όσους δέχονται τή ριζική και αποκλειστική σύνδεση τής ήθικής μέ τήν έγκοσμιότητα και τήν πλήρη άποσύνδεση τής ήθικής από τίς υπερβατικές συνδηλώσεις. Σύμφωνα όμως μέ όσα αναπτύσσονται στή μελέτη πρέπει να παρατηρηθεί ότι ο συγγραφέας σεβάστηκε τήν ιστορικότητα των μορφών του ήθους και τήν περιέλαβε μέ κριτικό τρόπο στή συστηματική θεώρησή του.